

Мамырова К.С.,
Губашева Д.Т.
**«Сарыарқа» газеті хақында
бірің сөз**

Мақалада «Сарыарқа» газетінің жарыққа шығуына себепші болған адамдар туралы атап өттік. Онда жарияланымдары басылған авторлар туралы, олардың қандай тақырыпта қалам тербегеніне де тоқталдық. Семей қаласында 1917-18 жылдары шығып тұрған «Сарыарқа» газеті «Алаш» партиясының органы болды. Басылым көбінесе қоғамдық-саяси мәселерді көтерді. Газетті шығарушылар Х.Ғаббасов пен Р.Марсеков еді. Газет бетінде негізінен алаш қайраткерлерінің және алашорда қозғалысына қатысты материалдар жарияланды. Олар қазақ халқының тағдырына қатысты мәселерге өз көзқарастарын осы газеттің бетінде білдіріп отырды. Сондай-ақ газет бетінде Ә Бөкейхановтың әдеби-сын мақалалары мен қатар зерттеу еңбектері де жарық көрді.

Бұл озат идея арқылы халықтың оянуына, ұлттық мәдениеттің даму жолдарын дұрыс бағыт сілтеді. Олардың туындылары жаңа, азат өмір үшін күрескерлердің жаңа ұрпағын тәрбиеледі. Алдымен ойы бар, ақылы бар жас таланттар оянды.

Түйін сөздер: «Сарыарқа» газеті, алашорда қозғалысы, ұлттық мәдениет.

Mamyrova K., Gubasheva D.
**A few words about the
newspaper «Sary-arka»**

The article refers to the identity, publish, newspaper «Sary-Arka». We stopped not only of the authors, published in the newspapers of its publications, but also on topics that are covered. Exit to the city of Semey in 1917-18 newspaper «Sary-Arka» was the organ of the party «Alash». Edition risen sharply socio-political issues. Produced by this newspaper were Gabbassov H. and R. Marsack. The newspaper mainly printed materials related to the movement «Alash Orda» and the leaders of the party «Alash». Here they expressed their views on the issues concerning the fate of the Kazakh people. From the pages of the newspapers were published in literary and critical articles and research works of A. Bukeyhanova. Through the ideas of liberation, awakening national consciousness, through the promotion of national culture shaped the development of the newspaper. Each new product she raised the younger generation in the struggle for freedom, awakening consciousness, forming a smart, talented, I think young people.

Key words: newspaper «Sary-arka», Alash Orda, national culture.

Мамырова К.С., Губашева Д.Т.
**Несколько слов о газете
«Сары-арқа»**

В статье говорится о личностях, выпускавших в свет газету «Сары-Арқа». Мы остановились не только на авторах, печатавших в газете свои публикации, но и на темах, которые они освещали. Выходившая в городе Семее в 1917-18 годах газета «Сары-Арқа» была органом партии «Алаш». Издание поднимало острые общественно-политические вопросы. Выпускающими этой газеты были Х. Габбасов и Р. Марсеков. На страницах газеты в основном печатались материалы, имеющие отношение к движению «Алаш Орда» и деятелям партии «Алаш». Здесь они выражали свои взгляды на проблемы, касающиеся судеб казахского народа. Со страниц газеты вышли в свет и литературно-критические статьи и исследовательские труды А. Бөкейханова.

Через освободительные идеи, пробуждающие национальное самосознание, через пропаганду национальной культуры формировались пути развития газеты. Каждым новым произведением она воспитывала подрастающее поколение в борьбе за свободу, пробуждая сознание, формируя умную, талантливую, думающую молодежь.

Ключевые слова: газета «Сары-Арқа», Алаш Орда, национальная культура.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
*E-mail: mgs1801@mail.ru

«САРЫАРҚА» ГАЗЕТІ ХАҚЫНДА БІРЕР СӨЗ

Ғасыр басында Алашорданың құрылуы қазақ оқығандарының отаршылдыққа қарсы, тәуелсіздікті жақтаған, елді надандықтан құтылып, білім-өнер үйренуге үндеген, азаттық жолына түсіруді аңсаған идеяларының көрінісі еді. Бодандық жағдайында іске аспайтын бұл идеяны олар патшаның тақтан құлауына пайдаланып, дербес ұлттық автономия алу жолымен шешуге ұмтылды. Мұндай ой-пікір 1905 жылғы орыс революциясынан кейін туғаны сөзсіз. Революцияның әсері ғасырлар бойы қимылсыз жатқан Азияны оятып, жаңа өмірге, адам құқы, демократия жолындағы күреске қосқаны да көпке белгілі. Осындай, Қазақ халқының ояна бастаған тұсында, оның ұлт-азаттық жолындағы күресі туын берік ұстап, халық өмірінің шындығы мен алдыңғы қатарлы идеясын жырлаған қоғамдық сананың бір түрі – қазақтың ұлттық әдебиеті болды. XX ғасыр басындағы қазақ әдебиеті Абайдың ағартушылық, демократтық жолын ұстана отырып, оны саяси күрес идеясымен толықтырды, отаршылдықты, ұлттық езгіні айыптады. Халықтың қараңғылыққа камалып отырған күйін көріп күйініп, оны – өнер-білім үйренуге шақырды. Орыстың ұлы революционер-демократы А.И. Герцен XIX ғасырдағы орыс әдебиетінің қоғам алдындағы еңбегін зор бағалай келіп, «Бұл әдебиет саяси бас бостандығы жоқ елден жан ашуын айтатын бірден-бір трибунаға айналды», – деген еді. Біздің әдебиетіміз де XX ғасыр басында осындай үлкен қоғамдық міндет атқарды Ахмет Байтұрсынов пен Міржақып Дулатовтың осы әдебиеттің басы-қасында болуы, ұлт мүддесі жолындағы саяси күресті әдебиетшілердің бастауы – біздің әдебиетіміз үшін үлкен мақтаныш. Қазақ халқының патриархалдық мешеулікке байланып, орыс отаршылдығының езіп-жаншуы күшейген тұсында қиналған халықтың жан ашуын алдымен осы екеуі айтты. Халқына жаңа сөз арнады. Бірі сөз тыңдауға салғырт надан халқының құлағына маса болып ызыңдаса, екіншісі бар даусымен «оян, қазақ» деп жар салды. XX ғасыр басындағы қазақтың прогресшіл әдебиеті, оның қайраткерлері осы идеядан нәр алды.

1917-18 жылдары Семей қаласында шығып тұрған «Сарыарқа» газеті «Алаш» партиясының органы ретінде сол кездегі саяси-қоғамдық мәселелерді көтерді. Оны шығарушылар Х.Ғаббасов пен Р.Мәрсеков болды. Газетте негізінен алаш қай-

раткерлерінің (Ә. Бөкейханов, А. Байтұрсынов, М. Дулатов, Х. Ғаббасов, т.б.) мақалалары және тағы да басқа Алаш қозғалысына қатысты еңбектер жарияланды. Олар сол бір аласапыран тұста әрбір мәселеге, қазақ халқының тағдырына қатысты оқиғаларға өз көзқарастарын осы газет бетінде білдіріп отырды. 1916 жылғы ұлт-азаттық көтерілісіне, майданға солдат беру мәселесіне, Алаш партиясы мен Алашорда үкіметінің мақсат-міндеттері жайлы әңгімелерге қатысты ой-пікірлеріне олардың үлкен азаматтық, қайраткерлік тұлғасы танылады. Осындай мақалаларды бірге жазысқан Ә. Бөкейханов та қайраткерлігіне қоса әдебиет мәселесін жетік білетін адам еді. Оның әдеби-сын мақалалары, зерттеулері әдебиеттік фактілер негізінде қазақ халқының ұлттық мүдделерін қорғау идеясына құрылды. Бұл озат идея арқылы халықтың оянуына, ұлттық мәдениеттің даму жолдарын дұрыс бағыт сілтеді. Олардың туындылары жаңа, азат өмір үшін күрескерлердің жаңа ұрпағын тәрбиеледі. Алдымен ойы бар, ақылы бар жас таланттар оянды. Олар ұстаздарының ісін жасастырып алып кетті. С.Торайғыров, М.Жұмабаев, С.Дөнентаев, М.Сералин, С.Көбеев, Ж.Аймауытов, С.Сейфуллин, Б.Майлин, М.Әуезов сияқты бірін-бірі толықтыра шыққан жастар тобы әдебиеттің жанрлық, тақырыптық ізденістерін байытып, қазақ халқы өмірінің шындығын кең көлемде бейнелеуге жетті. Елдің артта қалушылығын сынап шеней отыра, отаршылдық езгіге қарсы үн көтерді, тәуелсіздіктің туын биік ұстауға тырысты. «Осыдан 90 жылдай бұрын жазған мақаласында Ахаң – Ахмет Байтұрсынов: «Қазақ жем болудан дикрет қуатымен құтылмайды, мәдениет қуатымен құтылады» деген екен («Қалам қайраткерлерінің жайынан», «Еңбекші қазақ», 8-ші шілде, 1922 жыл). Аталған мәдениеттің сәулелі көріністерінің бірі – баспасөз екені белгілі. Баспасөзді күшті ету арқылы жұрттың өзін де күшті етуге тырысқан тағы да солар. Қараңғыда қамалып жатқан жұртқа түңлік түріп, «Қазақ» деп газет ашты. Сөйткен «Қазақты» көзі қарақтылардың оқымай қалғаны жоқ. «Қазақта» өз оқырманын «күзгі таңның салқын желіндей ширықтырып, өлім ұйқысынан оятты, етек жеңін жиғызды» – деп жазған белгілі ғалым Намазалы Омашев өз ойын ары қарай сабақтайды.

«Алаш көсемсөзін жаңғыртудың дәл қазіргі күні ауадай қажеттігі бірнеше себептерге байланысты. Біріншіден, Алаш қайраткерлері ел тәуелсіздігі мен азаттығы туралы кемінде 70-80 жыл ілгерірек ойлаған. Бүгінгі күні тәуелсіздікке тұғыр болатын ойларды, идеяларды Алаш мұра-

ларынан табамыз. Олар жазған көсемсөздердің, айтқан ойлардың зор ықыласпен қабылданып, қажеттілікке айналуының сыры осында.

Екіншіден, аяулы тұлғаларымыздың көсемсөзі халық санасынан әдейілеп өшірілді. Қысқа уақыт аралығында араб жазуының латынға, одан кириллицаға көшірілу саясаты халықтың бүкіл рухани әлеміне зардабын тигізді» – дей келіп Алаш қайраткерлері ақталған күннің өзінде қазіргі ұрпақ олардың не жазғандарынан бейхабар екендігін де айтады. Ғалымның бұл пікірімен келіспеске амал жоқ. Қазір Шағатай, араб жазуларын кез келген адам оқи алмауына байланысты баспасөз тарихын зерттеуге қол байлау болып отырғаны шындық. Ертең латын қарпіне көшетін болсақ, келер ұрпақ тағы біздің кейпімізді киіп қалмай ма деген көңілде бір күдіктің бас көтеретінін айта кеткен жөн.

Тәуелсіздік алған жылдардан бері Алаш қайраткерлерінің саяси қызметі, әдеби шығармалары біршама зерттелді. Ал көсемсөздері тұңғыш рет көптомдық ретінде шығарылып отыр. Белгілі бір тарихи оқиғаларды зерттеуде, баға берерде сол кезде жарық көрген баспасөзге, онда жарияланған көсемсөзге жүгінбеу мүмкін емес. Өйткені ол сол кезеңнің шындығын, уақыттың үнін, тынысын айна – қатесіз жеткізеді. Осы игілікті істі жалғастыру мақсатында Журналистика мәселелерін зерттеу институты осыған дейін ғылыми айналымға толық түспеген еліміздің және шет елдердің мұрағаттарында жатқан алаштық баспасөз өнімдерін көптомдық етіп көпшілікке ұсынуды қолға алды. Бұл, әрине, қуанарлық жайт.

1917 жылы ақпан төңкерісінен кейін іле-шала Семей қаласында жарық көрген «Сарыарқа» газеті осы күнге дейін көпшілікке кең тарап, жеткілікті дәрежеде зерттеу объектісіне айналып келеді. Алаш қайраткерлері Ресей патшасы тақтан алынып, бірінші дүниежүзілік соғыстан ойсырай жеңілген ірі империяда аумалы-төкпелі заман орнаған сәтті пайдаланып, Алаш автономиясын жариялауды көздегені мәлім. Осылайша ұлт көсемдері қазақтың өз жеріне, жер астына байлығына ие қылу, өз билігін өзіне беру, өз тұрмыс-тіршілігіне сай заңдармен өмір сүргізу, жаппай оқытып-ағарту үшін күресті. Бұл жолда «Қазақ», «Сарыарқа», «Абай», «Бірлік туы», «Жас азамат» сынды басылымдар шын мәніндегі «халықтың көзі, құлағы һәм тілі» бола білді.

«Қазақ» газеті патшалық заманнан бері қарай халық санасына азаттықтың рухын сіңіріп келсе, «Сарыарқа» дүниеге келе салысымен оны жүзеге асыруға асықты. Оның алдында тәуелсіз ел болу деген ұлы мақсат тұрды. Кімнің дос, кім-

нің қас екендігін айырып болмайтын аласапыран заманда «ақ» та емес, «қызыл» да емес, тек ұлт мүддесін көздеген жолда болды. Автономияны бірден жариялауға бір жағынан, Ресейдің қаршынан сескенсе, екінші жағынан, әр қиырдағы қазақтың басын қосып алу үшін қарайлаған. «Сарыарқа» газетінен алаш қаламгерлерінің барлығы бірдей шоғырланды. Олар: Әлихан Бөкейханов, Ахмет Байтұрсынов, Міржақып, Дулатов, Жүсіпбек Аймауытов, Шәкәрім Құдайбердиев, Халел Ғаббасов, Райымжан Мәрсекұлы, Мағжан Жұмабаев, Мұхтар Әуезов, Сәбит Дөнентаев тағы басқа. Газет алғашқы сандарынан-ақ саяси ұстанған бағытының айқындылығымен, өткір мақала, батыл ойлармен ерекшеленеді. Жүсіпбек Аймауытовтың «Тұр, бұқара! Жиыл, кедей! Ұмтыл жастар!», «Мемлекет құрылысы», «Партия» сында басқа мақалалары жарық көрді. «Жас алаш» деген автор «Ұлы орыстың үстемдігі» атты мақаласында төмендегі пікірді ашық айтады: «Орыстың қай партиясы хәкімшілікке ие болса, бізге теңдік еркіндік болмайды, бұл – анық. Ол бұл мақаласында қазақ жастарына: «... Жасыратын қылық жоқ, бостандық, теңдік күштіге, жемқорға келген теңдік емес, бұл өзі қара бұқараға, кедейге келген теңдік, қолы жете алмай жүргендерге берілген бостандық» – деп түсінік беріп, алдағы күндерде бостандық, теңдіктен пайдалану, бұл салада қандай жұмыстар істелу керектігін кеңінен баяндайды.

Бізден орыстың саяси партиясына қосылып, қазақты да қосылған партиясына қаратып, жақтатпақ болған қазақ не түк аңдамайтын соқыр, не қазақ ұлтына қызмет қыламын дегені бекер жан деп ұғамын. Орыстың байы кедейін жегені рас-ақ шығар. Бірақ орыстың байы да, кедейі де қазақты жейді. Қазақ байы, орыс кедейін жеп

көрген жоқ. Жеуге дәрмені де келген жоқ. Бұл талассыз нәрсе... орыстың құлдығынан құтылып шықпай жатып, кедей-бай деп жіктелетін жайымыз жоқ. Тамырсыз нәрсені зорлықпен ексең де қазақ ішінде орнамайды, бұл мисыз біреу болмаса, дау шығармайтын нәрсе». Мұнда жаңа заман алып келген «теңдік» ұғымын ресейдегі бай мен кедей арасындағыдай емес, ұлттардың теңдігі, бір біріне озбырлық көрсетпеуі мағынасында қарастырған. Ал ұлттарды іштей ірітуге қарсы болған. Қазаққа жеке автономия болу керек пе, әлде Түркістан мен Сібірге қосылған тиімді ме деген мәселелер қызу талқыланды. «Автономия – бас билік тізгін өзінде болып, жұрт өзін өзі билеу деген сөз. Біздің іздегеніміз – жерге, ұлтқа байланған автономия» дейді алаштықтар.

«Сарыарқалықтардың» халық алдындағы жауапкершіліктерін қалай сезінгендіктерін «асқынған ауру дауасы ащы дәрі» атты мақаладағы батыл байламнан да анық көреміз: «Газет айна бола алмаса, сол беті жаман, пұшық, мерейзерге айна бола алмай отыр: көрсеткендігі үшін. Елдің бәрі пұшық, мерез емес қой. Күнде айнаға қарап, «ананың бетін» деп күліп, өз бетінің саулылығына шүкіршілік етіп отырғандар да көп шығар. Тегінде рас сөз жағымды болмайды жағымды сөз рас болмайды» деген бар ғой. Жағымды болуға газет растықтан пұшықтар өкпелейді екен деп айырыла алмаса керек». Қорыта айтқанда «Сарыарқа» газеті – аумала-төкпелі заманда ұлтқа қызмет ету үшін дүние келіп сол мақсатына толық жеткен басылым. Онда қазақ журналистика жанрларын барынша тиімді пайдаланды. Мұнда қысқа ақпараттар, репортаждар, мақалалар, очерк т.б. жарияланды. «Сарыарқа» газеті азаттық аңсаған елдің үні бола білді десек артық айтқандық емес.

Әдебиеттер

- 1 Қазақ Энциклопедиясы, 7 том
- 2 Алаш көсемсөзі 10 томдығының 9-10 кітабы
- 3 Мәмбет Қойгелдиев, «Алаш қозғалысының ұлт тағдырындағы орны жөнінде», «Алаш қозғалысы идеясының Еуразия кеңістігіндегі ықпалы: тарих және қазіргі кезең» халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары, Семей, 2008 жыл, 26 б.
- 4 Аллабергенов Қ., Нұсқабайұлы Ж., Оразбаев Ф. Қазақ журналистикасының тарихы (1870-2008). толық. 2-ші бас. – Алматы: Білім, 2010. – 308 б.

References

- 1 Kazakh encyclopaedia, 7th volume
- 2 Publicism of people 10 volumes 9-10 books
- 3 Mambet Khoigeldiyev, people motion nation fate ғы localization direction, people motion idea Eurasia space gi influence: history and nowadays pore international scientific practical conference material, Semey, 2008 year, 26-conscience
- 4 Aldabergen K., Nyskhabaiyly J., Orazayev F. history (1870-2008) journalism of Khazah – 2th head fully. it is Almaty: Bilym, 2010, 308th consciences